

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Одеська юридична академія»

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Видання перше

Навчальний посібник

За редакцією
професора І.І. Каракаша
доктора юридичних наук Т.Є. Харитонової,
кандидата юридичних наук А.І. Черемнової

Одеса
2018

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 6 від 25.04.2018 р.)

Авторський колектив:

Гавриш Наталя Степанівна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 9; спільно з к.ю.н., доцентом, доцентом кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» Степською Оленою Володимирівною;

Заверюха Марина Михайлівна, к.ю.н., доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 5; спільно з к.ю.н., доцентом, доцентом кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» Чумаченко Інною Євгенівною;

Канівець Людмила Анатоліївна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділи 3 та 12;

Каракаш Ілля Іванович, к.ю.н., професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділи 1, 2 та 13;

Платонова Євгенія Олегівна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 7;

Степська Олена Володимирівна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 9; спільно з к.ю.н., доцентом, доцентом кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» Гавриш Наталею Степанівною;

Черемнова Антоніна Іванівна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділи 6 та 8;

Чумаченко Інна Євгенівна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділ 4, розділ 5 спільно з к.ю.н., доцентом кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» Заверюхою Мариною Михайлівною;

Юрескул Вікторія Олександрівна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» – розділи 10, 11 та 14.

Рецензенти:

Бобкова Антоніна Григорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса, дійсний член (академік) НАПрН України.

Краснова Марія Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Екологічне право України : навчальний посібник / за ред. проф. І.І. Каракаша, д.ю.н. Е 45 Т.С. Харитонові, к.ю.н. А.І. Черемнової; вид. 1-е. Одеса : Гельветика, 2018. 408 с.

ISBN 978-966-916-565-7

У навчальному посібнику «Екологічне право України» розглянуто актуальні питання визначення предмету, методів та принципів екологічного права, дослідження його джерел, екологічних прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб, зазначено та опрацьовано правове регулювання використання та охорони природних об'єктів, правовий режим особливо охоронюваних природних територій та об'єктів, екологічно уражених територій, правове забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища міст та інших населених пунктів, а також навколишнього середовища в промисловості, енергетиці та на транспорті, у сільському господарстві, правове регулювання поведінки з відходами, застосування юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та здійснення міжнародно-правової охорони навколишнього середовища тощо.

Навчальний посібник розрахований на студентів вищих юридичних навчальних закладів, у яких відбувається підготовка бакалаврів, спеціалістів і магістрів, може використовуватися викладачами екологічних та юридичних навчальних закладів, а також буде корисним для широкого кола читачів, які цікавляться та опікуються проблемами екологічного законодавства і права України.

УДК 349.415(477)(075)

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1	
ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ	
ТА СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА	12
1.1. Предмет екологічного права та види еколого-правових відносин	12
1.2. Поняття екологічного права	17
1.3. Об'єкти екологічного права	20
1.4. Методи правового регулювання екологічних відносин	24
1.5. Основні принципи екологічного права	26
1.6. Система екологічного права та співвідношення з іншими галузями права	28
РОЗДІЛ 2	
ДЖЕРЕЛА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА	
ТА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОВІДНОСИНИ	34
2.1. Поняття, класифікація й особливості джерел екологічного права	34
2.2. Конституційні засади екологічного права	41
2.3. Закони України в системі джерел екологічного права	45
2.4. Підзаконні нормативно-правові акти як джерела екологічного права	49
2.5. Міжнародні договори як джерела екологічного права	56
РОЗДІЛ 3	
ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ФІЗИЧНИХ	
ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ	59
3.1. Поняття та класифікація екологічних прав громадян. Обов'язки громадян у сфері природокористування та природоохорони	59

3.2. Права та обов'язки юридичних осіб у сфері природокористування і охорони довкілля	66
3.3. Право природокористування	72
3.4. Гарантії екологічних прав	77
3.5. Система способів захисту екологічних прав та їх класифікація	80

РОЗДІЛ 4

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	86
4.1. Поняття, види та принципи екологічного управління	86
4.2. Система органів державного екологічного управління	91
4.3. Функції управління у сфері природокористування та охорони довкілля	96
4.4. Повноваження органів управління щодо вирішення спорів у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля	108
4.5. Правові гарантії участі громадськості в управлінні природокористуванням та природоохороною	111

РОЗДІЛ 5

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ	115
5.1. Особливості правової охорони атмосферного повітря	115
5.2. Особливості правового режиму земель	120
5.3. Особливості правового режиму лісів та рослинного світу	126
5.4. Особливості правового режиму вод	131
5.5. Особливості правового режиму надр	137
5.6. Особливості правового режиму тваринного світу	142

РОЗДІЛ 6

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОСОБЛИВО ОХОРОНЮВАНИХ ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ	147
6.1. Поняття природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні	147

6.2. Особливості правового режиму природних та штучно створених територій та об'єктів природно-заповідного фонду.	151
6.3. Правове регулювання використання та охорони курортів та лікувально-оздоровчих зон.	161
6.4. Правовий режим рекреаційних зон та територій.	165
6.5. Правова охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу.	170

РОЗДІЛ 7

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА МІСТ ТА ІНШИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ. 174

7.1. Особливості правової охорони природного середовища міст та інших населених пунктів.	174
7.2. Формування міського ландшафту й охорона природних ресурсів у населених пунктах.	179
7.3. Правові засоби уникнення забруднення середовища міст та інших населених пунктів шкідливими фізичними, хімічними, біологічними факторами, промисловими і побутовими відходами.	184
7.4. Органи влади та управління, що здійснюють охорону довкілля у населених пунктах, та їх природоохоронні функції.	189
7.5. Особливості правової охорони зеленої та захисної рослинності в містах та інших населених пунктах.	193

РОЗДІЛ 8

ПРАВОВА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ПРОМИСЛОВІСТІ, ЕНЕРГЕТИЦІ ТА НА ТРАНСПОРТІ. 197

8.1. Основні напрями охорони навколишнього природного середовища в промисловості, енергетиці та на транспорті.	197
--	-----

8.2. Екологічні вимоги щодо розміщення, проектування, будівництва, реконструкції й експлуатації промислових підприємств	201
8.3. Правове забезпечення охорони навколишнього середовища на підприємствах паливно-енергетичного комплексу	206
8.4. Правові вимоги щодо поводження з радіоактивними відходами	214
8.5. Екологічні вимоги щодо експлуатації транспорту; контроль діяльності пересувних джерел забруднення навколишнього середовища	219

РОЗДІЛ 9

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

9.1. Основні напрями охорони навколишнього природного середовища в сільському господарстві	224
9.2. Правове забезпечення охорони ґрунтів сільськогосподарських угідь: правові вимоги Закону України «Про меліорацію земель» щодо охорони природного середовища під час здійснення меліоративних робіт у сільському господарстві	228
9.3. Правові заходи охорони природного середовища під час хімізації сільськогосподарського виробництва	233
9.4. Охорона сільськогосподарських угідь в умовах розширення механізації, застосування нової техніки і технологій у виробництві	237
9.5. Правове забезпечення охорони природного середовища під час експлуатації тваринницьких ферм і комплексів	241
9.6. Правова охорона довкілля під час здійснення господарського, житлового та шляхового будівництва в сільському господарстві	247

РОЗДІЛ 10

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

10.1. Поняття відходів та їх класифікація; основні напрями державної політики у сфері поводження з відходами	251
--	-----

10.2. Компетенція органів виконавчої влади і місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами: ведення державного обліку, здійснення моніторингу та надання інформації про відходи	257
10.3. Законодавчі вимоги та заходи щодо запобігання утворенню відходів та екологічно безпечного поводження з ними	265
10.4. Правове регулювання особливостей поводження з небезпечними та побутовими відходами	268
10.5. Економічне й екологічне стимулювання утилізації відходів і зниження обсягів їх накопичення та зберігання	273

РОЗДІЛ 11

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ РЕЖИМІВ

ЕКОЛОГІЧНО УРАЖЕНИХ ТЕРИТОРІЙ	276
11.1. Поняття, ознаки та види екологічно уражених територій	276
11.2. Правовий режим території, на якій оголошено надзвичайний стан	278
11.3. Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації	283
11.4. Правовий режим зони екологічного лиха	289
11.5. Правовий режим території карантину	294
11.6. Правовий режим консервації земель	301

РОЗДІЛ 12

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

12.1. Поняття екологічної безпеки та правовий механізм її забезпечення	304
12.2. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки населення під час застосування хімічних речовин і токсичних препаратів	309
12.3. Правові заходи забезпечення екологічної безпеки від шкідливого біологічного впливу на життя і здоров'я людей	315
12.4. Правове забезпечення екологічної безпеки населення від радіоактивного забруднення	321

- 12.5. Дотримання законодавчих вимог щодо забезпечення екологічної безпеки під час здійснення наукових досліджень, упровадження нової техніки та передових технологій 325

РОЗДІЛ 13

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ 331

- 13.1. Поняття, особливості та функції юридичної відповідальності за правопорушення у сфері природокористування та природоохорони 331
- 13.2. Підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення 336
- 13.3. Юридичний склад екологічного правопорушення 339
- 13.4. Види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: дисциплінарна, адміністративна та кримінальна 348
- 13.5. Особливості застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства . . 356

РОЗДІЛ 14

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА

НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА 361

- 14.1. Поняття, принципи та загальна характеристика міжнародного права навколишнього середовища 361
- 14.2. Джерела міжнародного права навколишнього середовища . . 365
- 14.3. Міжнародні екологічні організації 369
- 14.4. Основні вимоги міжнародно-правової охорони окремих об'єктів навколишнього природного середовища . . 373
- 14.5. Особливості змісту вимог Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 380

ВСТУП

Негативний глобальний вплив людини на природу, зумовлене ним різке погіршення стану довкілля у другій половині минулого століття, й особливо на початку XXI сторіччя, прояв кризових явищ у сфері взаємодії людини з навколишнім середовищем поставили під загрозу можливість сталого розвитку всієї людської цивілізації. Подальша деградація природних систем призвела до дестабілізації біосферних процесів, втрати їх цілісності і здатності підтримувати екологічну рівновагу.

Першопричинами екологічних проблем України є: успадкована структура економіки з переважаючою часткою ресурсо- та енергоємних галузей, негативний вплив якої був посилений переходом до ринкових умов; зношеність основних фондів промислової і транспортної інфраструктури; наявна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій; недостатня сформованість інститутів громадянського суспільства; недостатнє розуміння у суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку; недотримання природоохоронного законодавства.

Для подолання проявів екологічної кризи й успішного практичного вирішення екологічних проблем суспільству потрібно перейти до нового типу взаємодії людини з навколишнім середовищем, за якого унеможливяться руйнація і деградація довкілля. Лише дотримання жорстких екологічних імперативів у процесі виробничо-господарської діяльності і стратегії раціонального та ефективного природокористування, формування нового екологічного світогляду серед широких верств населення, запровадження широкомасштабного міжнародного співробітництва у сфері природокористування і природоохорони можуть стати запорукою подолання споживацького відношення до природи з боку суспільства і сприятиме його сталому розвитку.

У сучасних умовах охорона навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки є одним зі стратегічних напрямів державної екологічної політики та невід'ємною умовою сталого еконо-

мічного та соціального розвитку країни. Метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку держави для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

Нові вимоги щодо правового регулювання відносин у сфері взаємодії людини, суспільства з навколишнім природним середовищем, що продиктовані сьогоденням, реалізуються у рамках екологічного права як самостійної галузі права у системі національної правової системи, формування та становлення якої мало свої об'єктивні передумови. Суспільне усвідомлення необхідності забезпечення ефективної охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки прискорило розвиток екологічного законодавства, інтенсивний період формування якого відбувся після проголошення Україною незалежності. Сучасні проблеми екологічного законодавства зумовлені наявністю значної кількості нормативно-правових актів, що становлять його систему, а також істотним впливом міжнародних процесів на його розвиток.

Цілями викладання екологічного права як навчальної дисципліни є системне пізнання змісту вимог екологічного законодавства і надання майбутнім фахівцям-правознавцям необхідних знань щодо застосування положень екологічного права в їхній практичній діяльності.

Запропонований навчальний посібник «Екологічне право України», підготовлений колективом кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», має на меті надання допомоги студентам-юристам в отриманні й освоєнні знань з екологічного права і в умінні їх ефективно застосовувати у подальшій професійній діяльності. Текст запропонованого видання оновлено з урахуванням відповідних змін нормативно-правових актів. Ним суттєво доповнено зміст підручника «Екологічне право України» 2012 року.

У навчальному посібнику висвітлено основні питання сучасного екологічного права, передбачені програмою навчальної дисципліни, та новітні тенденції його розвитку. Під час написання викори-

стано матеріали, апробовані протягом багаторічного досвіду читання лекційного курсу студентам-юристам із природноресурсового та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія». Видання підготовлено на основі новітнього національного законодавства, що регулює екологічні суспільні відносини. Висвітлення питань кожної теми базується на аналізі чинного національного законодавства, найбільш істотних положень міжнародного права з урахуванням європейських тенденцій.

Авторський колектив навчального посібника висловлює щирю подяку шановним рецензентам – визнаним фахівцям у сфері екологічного права, які прийняли активну участь у підготовці видання, надавши цінні поради та слушні зауваження: доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса, дійсному члену (академіку) НАПрН України Бобковій Антоніні Григорівні та доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Красновій Марії Василівні.

*Від імені авторського колективу
завідувач кафедри аграрного,
земельного та екологічного права НУ«ОЮА»,
доктор юридичних наук, доцент
Т.Є. ХАРИТОНОВА*